

Ю. В. Олійник
м. Хмельницький

Нацистський окупаційний режим в генеральній окрузі «Волинь-Поділля» в документах архівних установ України

У повідомленні аналізуються архівні джерела в яких міститься інформація про нацистський окупаційний режим в генеральній окрузі «Волинь-Поділля».

Ключові слова: архівні фонди, генеральна округа «Волинь-Поділля», гебітскомісар, джерела, колекція мікрофотодокументів, освіта.

Серед актуальних проблем дослідження нацистського режиму в Україні в роки Великої Вітчизняної війни є питання пов'язане з окупаційним режимом на території генеральної округи «Волинь-Поділля».

В опублікованих працях історики М.В. Коваль [1], Ветров І.Г. [2], Першина Т.С. [3] та інші лише оглядово вивчали цю проблему, комплексної праці приуроченої огляду архівних джерел не існує.

Відтак мета даного дослідження полягає в тому, щоб проаналізувати архівні джерела, що висвітлюють нацистський окупаційний режим в генеральній окрузі «Волинь-Поділля».

17 липня 1941 р. на окупованих східних територіях А. Гітлер утворює Міністерство окупованих східних областей, яке очолив А.Розенберг (до цього часу з 20 квітня 1941 р. був уповноваженим фюрера у східноєвропейському регіоні). 20 серпня з частини захоплених українських територій створюється рейхскомісаріат «Україна» [4, арк.15].

До складу рейхскомісаріату «Україна» – найбільшої на території України адміністративної одиниці – входили шість генеральних округ: «Волинь-Поділля», Житомир, Київ, Миколаїв, Дніпропетровськ та Крим.

Генеральна округа «Волинь-Поділля» охопила території Кам'янець-Подільської, Рівненської, Волинської, південні райони Пінської та Брестської областей (Республіка Білорусь), частину сучасних Тернопільської та

Вінницької областей. Центром округи було обрано місто Рівне. Генерал-комісаром округи призначили обергрупенфюрера СА Е. Шене [5, арк. 12]. Територія генеральної округи «Волинь-Поділля» зазнавала змін упродовж всього періоду окупації. Якщо у 1942 р. вона займала площу 77.035 км², то 1943р. – вже 80507,99 км² [6, арк. 7] і була найбільшою в рейхскомісаріаті «Україна» [7, арк. 12]. Для порівняння: округа «Житомир» займала площу всього 64800,11 тис. км², «Київ» – 71790,10 тис. км² [8, арк. 7].

У лютому 1944 р., відповідно до наказу А. Гітлера, Брестська, Кобринська та Пінська округи увійшли до складу генерального округу «Білорусія» [9, с. 71].

В окрузі проживало 4211916 осіб [10, арк. 18]. За цим показником вона займала друге місце після Київської (4 455 927 тис. осіб) [11, арк. 18].

За національним складом населення домінували українці (3 млн 500 тис. осіб або 75%), поляків – 460 тис. (10,9%), євреїв – 330 тис. (7,8%), білорусів – 280 тис. (6,6%), росіян – 330 тис. (7,8%), німців – 3 тис. (0,07%) [12, с. 231].

Генеральна округа «Волинь–Поділля» на заході межувала з дистриктом «Галичина», на півночі та північному заході – з рейхскомісаріатом «Остланд» (генеральна округа «Білорусія»), на сході – з «Житомир», на півдні – з губернаторством «Буковина», на південному сході – з губернаторством «Трансністрія».

Архівні джерела з даної проблеми зберігаються у фондах Центрального державного архіву вищих органів влади і управління України, Центрального державного архіву громадських об'єднань України, державних архівах Волинської, Рівненської, Хмельницької областей та відомчому архіві УСБУ в Хмельницькій області. Весь комплекс архівних джерел умовно поділяється на дві групи: радянського та німецького походжень.

У Центральному державному архіві вищих органів влади і управління України радянське походження мають документи фонду Ф-4620 «Колекція документів з історії Великої Вітчизняної війни» (586 справ), представлені збірниками документів, дисертаційними дослідженнями, науковими розвідками, а також нарисами та спогадами, записаними членами Комісії з

вивчення історії Великої Вітчизняної війни, яка працювала при АН УРСР. Ці документи дають змогу з'ясувати становлення окупаційного режиму, злочинну діяльність карально-репресивних органів щодо місцевого населення, політику гітлерівців у сфері соціально-економічного та духовного життя регіону.

У Центральному державному архіві громадських об'єднань України документи радянського походження з досліджуваної проблеми зберігаються у фонді Ф. 62 «Український штаб партизанського руху». Зокрема, листування ЦК КП(б) У і УШПР, накази УШПР, доповідні записки, підготовлені командирами з'єднань і загонів, надіслані до УШПР, довідки Головного розвідувального управління Червоної армії, витяги з донесень партизанських з'єднань, висновки. Ці документи містять інформацію про економічне пограбування окупованої території, фізичне винищення населення тощо.

У фондах архіву УСБУ в Хмельницькій області сконцентровано кримінальні справи на осіб, які співпрацювали з німецькою цивільною владою в органах української допоміжної адміністрації, керівників громадських господарств, підприємств місцевої промисловості, в каральних органах тощо.

До другої групи (є дві підгрупи) належать матеріали німецького походження, що зберігаються в оригіналах, перекладах і фотокопіях. Першу підгрупу складають документи вищих органів німецької цивільної влади. Численні розпорядження, накази, звіти, доповідні записки, листування, що знаходяться у фонді Ф. 3206 «Рейхскомісаріат України, м. Рівне» (ЦДАВО України) дають можливість дослідникам проаналізувати формування адміністративних органів влади, схему управління, соціальну та економічну політику нацистського керівництва. Моральний стан цивільного населення України впродовж окупації відображено в оперативних зведеннях німецької агентури, аналітичних доповідях. Важливим у дослідженні окупаційного режиму в генеральній окрузі є фонд КМФ-8 «Колекція мікрофотоментів

німецько-фашистських установ, армійських груп та їх тилових підрозділів», який зберігається у ЦДАВО України. У справах першого та другого описів містяться директиви, розпорядження імперського міністерства щодо управління захопленими територіями, огляди політичного і економічного стану рейхскомісаріату «Україна», рапорти командирів німецьких армійських груп та тилових охоронних підрозділів про політичну ситуацію на окупованих східних територіях.

Копії та переклади на українську і російську мови ділових документів канцелярії рейхскомісара «Україна» Е. Коха зберігаються в ЦДАВО України фонд 57 «Колекція документів по історії Комуністичної партії України» та у фонді . 1 «Центральний комітет Компартії України». Зокрема, це накази, постанови, розпорядження, звіти німецьких органів влади про умови роботи окремих установ і галузей, дані про політико-економічну ситуацію на окупованій території України.

Матеріальне забезпечення та фінансові витрати каральних органів відображено фінансовими місячними звітами поліції ряду міст, у тому числі Брест-Литовська, Луцька, Сарн, які зберігаються в ЦДАВО України у фонді 3679. «Керівник німецько-фашистської поліції порядку на Україні, м. Рівне».

Другу підгрупу архівних джерел німецького походження складають документальні матеріали окупаційної адміністрації на рівні генерал-комісаріатів, гебітскомісаріатів та українських органів самоврядування – окружних, міських, районних і сільських управ.

Важлива фактологічна інформація міститься у фонді 2077 – «Генерал-комісар Волинь-Поділля, м. Луцьк». Це постанови та розпорядження генерального комісара «Волинь – Поділля» підконтрольним органам влади щодо ведення окупаційної політики в регіоні.

Документи органів німецької цивільної влади репрезентують фонди гебітскомісаріатів.

На території генеральної округи працювало 26 гебітів. Згодом, відповідно до розпорядження генерал-комісара від 1 січня 1942 р., Здолбунівський гебітскомісаріат об'єднано з Рівненським, зменшивши кількість гебітів до 25. Гебітскомісаріатами управляли призначені рейхсміністром А. Розенбергом гебітскомісари. В адміністрації гебітскомісаріатів працювали переважно німецькі чиновники. Залучались до праці і представники місцевого населення, які займали низові посади (секретарі, перекладачі, прибиральниці).

Нажаль з дев'яти гебітскомісаріатів, які діяли на території Хмельницької області, документально представлені лише п'ять: Кам'янець-Подільський (Р-418), Летичівський (Р-3014), Проскурівський (Р-2146), Старокостянтинівський (Р-4119) та Шепетівський (Р-420). Роботу інших: Дунаєвецького, Ярмолинецького, Антонінського, Заславського (Ізяславського) науковці дослідити не зможуть. Використавши порівняльний метод, можна відтворити лише адміністративну вертикаль та штатний розпис.

У згаданих фондах зберігаються документи, які відображають заходи німецької цивільної влади щодо втілення в життя планів депортації цивільного населення у німецьку неволю, пограбування колективних та індивідуальних господарств через накладання на них непосильних контингентів, податків та штрафів; статистичні дані про склад, чисельність та рух населення в межах гебіту; дані про відновлення та роботу закладів освіти Шепетівського району. Документний масив цих органів містить також чималу кількість особових справ педагогів, списки вчителів, фольксдойче, військовополонених, медпрацівників, працівників та службовців установ, підприємств, організацій.

Робота органів української допоміжної адміністрації в генеральній окрузі відображається в матеріалах фондів районних, міських, волосних і сільських управ. В Державному архіві Хмельницької області вони представлені фондами 4-х окружних, 6-ти міських, 22-х районних, 10-ти волосних та 101 сільських управ. У Волинському обласному архіві роботу цих органів репрезентують 2 фонди міських управ, 19 районних. На Рівненщині збереглося 6 фондів міських, 18 районних та 2 фонди сільських управ.

Окружні управи розпочали роботу з 9 жовтня 1941 р. відповідно до постанови генерал-комісара «Про органи місцевого самоуправління» [13 арк. 12]. Так, у східних гебітах генеральної округи, приміром було створено 9 окружних управ. У своїй діяльності вони підпорядковувалися гебітскомісарам та місцевим комендатурам. З лютого 1942 р., відповідно до розпорядження рейхскомісара «Україна», окружні управи були ліквідовані, а їх працівники перейшли працювати в гебітскомісаріати.

На районному рівні владу представляли районні управи. Керівниками районів німецька цивільна влада призначала місцевих осіб. На території генеральної округи було створено 132 райони – найбільше з-поміж інших округів. Так, у Київській нараховувалось 98 районів, Житомирській – всього 77 [14, арк. 7].

Голова району відповідав перед окружним комісаром за стан справ у районі та організацію роботи відділів. До структури районної управи входило 12 секцій: адміністративна, шкільна та культурних справ, охорони здоров'я, ветеринарна, мірнична, правова, фінансова, постачання та сільського господарства, праці, господарських та постачальних підприємств, управління земельними ділянками та будинками, дорожня.

Чільне місце в загарбницьких планах нацистів посідало сільське господарство України. Сільськогосподарський напрямок роботи в Державному архіві Хмельницької облсті відображають 87 фондів громадських господарств, сільськогосподарська українська допоміжна управа Поділля (Ф.Р-421) та Зіньківський штицпункт (ф. Р-1113). В них зберігаються статистичні звіти, акти обстеження посівів, протоколи зборів членів громадських господарств, звіти про здачу зерна та податків, проведення посівних кампаній.

Робота закладів охорони здоров'я в роки окупації представлена 11 фондами лікарень та медпунктів. Мережу лікувальних установ, чисельність медичних працівників, стан захворювальності населення на Волині можна дослідити у 2 - х фондах Волинського обласного архіву та 5-ти Рівненського.

Освітні заклади області репрезентовані 5-ма фондами: Кам'янець-Подільською чоловічою та жіночою гімназіями, Проскурівською школою №1, 3 та Кам'янець-Подільською торговельною школою. Навчальний процес цих установ відображено кошторисами витрат, класними журналами обліку успішності та відвідування тощо. У фонді торговельної школи зберігаються фінансові документи Кам'янець-Подільського інституту народної освіти, який працював в регіоні в роки окупації.

На Волині освітні процеси відображено фондами Рівненської міської (Ф. Р-33), Рівненської районної (Ф. Р-52) управ.

Релігійне життя на Волині відображають документи Рівненського окружного церковного управління: документи про призначення і переміщення священників, списки духовенства.

У Волинському та Хмельницькому обласних архівах зберігаються по одному фонду архівних установ, які працювали в регіоні в роки війни. У них міститься інформація про призначення та звільнення працівників, штатні розписи, заяви громадян про видачу довідок.

Колоніальну політику в регіоні допомагали втілювати каральні органи: українська допоміжна поліція, жандармерія та суди. За чисельністю українська поліція перевершила навіть органи НКВС. У рейхскомісаріаті «Україна» один представник охорони порядку припадав на 500 цивільних осіб, що становило близько 1% від загальної кількості населення рейхскомісаріату [15, с. 127]. В Держархіві Хмельницької області зберігаються 9 фондів районних, міських та сільських поліцейських дільниць, у Луцькому обласному архіві: «Луцька українська поліція» (Ф. Р-97). У цих фондах збереглися протоколи засідань працівників поліції, тижневі звіти поліцаїв, доповідні записки, характеристики на шуцманів тощо.

На території генеральної округи діяла відмінна від радянської судова система. У штаб-квартирі рейхскомісара «України» (м. Рівне) було створено німецький верховний суд (обергеріхт), юридичні права якого поширювались на територію рейхскомісаріату «Україна». Судочинство у верховному суді

здійснювали троє осіб німецької національності. Вони розглядали кримінальні справи та апеляційні скарги нижчих судових інстанцій (дойчгеріхтів). У новостворених адміністративних одиницях – генерал-комісаріатах судові справи розглядали «дойчгеріхти». Для розслідування особливо важливих справ, створено «зондергеріхти» (суди особливого призначення), у яких судочинство провадив суддя та два засідателі німці.

Цивільні справи розглядалися в третейських (мирових) судах. Судочинство в них вершили шліхтери (мирові судді). Робота судових органів в Державному архіві Хмельницької області представлена 10 фондами: 1 окружним, 7-ми районними, 2-міськрайонними. У цих фондах збереглися наступні документи: накази, розпорядження, інструкції, обіжники, листування стосовно ведення судочинства, реєстр карних справ, заяви та скарги громадян з питань ведення судочинства.

Таким чином, неопубліковані архівні джерела щодо дослідження нацистського окупаційного режиму в генеральній окрузі «Волинь-Поділля» зберігаються в 2-х центральних, 3 обласних: Волинському (54), Рівненському (78), Хмельницькому (310) фондах та в галузевому архіві СБУ Хмельницької області. Щодо походження, то документи створені окупаційною владою та радянською: партизанами, розвідниками, а пізніше дослідниками окупаційного режиму.

Використана література та джерела:

1. Коваль М.В. Україна у Другій світовій та Великій Вітчизняній війні: 1939–1945 рр.: спроба сучасного концептуального бачення / М.В. Коваль. – К. : Вища школа, 1994. – 58 с.
2. Ветров І.Г. Україна в економічних планах правлячих кіл фашистської Німеччини напередодні нападу на Радянський Союз / І.Г. Ветров // Україна у Другій світовій війні: уроки історії та сучасність: матер. міжнар. наук. конф. (Київ, 27–28 жовтня 1994 р.). – К. : Ін-т іст. України НАН України, 1995. – С. 112–117.

3. Першина Т.С. Фашистський геноцид на Україні. 1941–1944 / Т.С. Першина. – К. : Наукова думка, 1985. – 170 с.
4. Центральний державний архів вищих органів влади України, ф. 3206, оп.1, спр. 119. – Т.ІІ, 51 арк.
5. Там само, спр. 25, арк. 10.
6. Держархів Хмельницької обл., ф. Р-426, оп. 1, спр. 4, арк. 8.
7. ЦДАВО України, ф. 3206, оп. 2, спр. 6, арк. 3.
8. Держархів Хмельницької області, ф. Р-420, оп. 1, спр. 15, арк. 25.
9. Романько О.В. Легион под знаком погони. Белорусские коллаборационистские формирования в силовых структурах нацисткой Германии в (1941-1945) / О.В. Романько. – Симферополь : Антиква, 2008. – 304с.
10. ЦДАВО України, ф. 3206, оп. 2, спр. 23, арк. 15.
11. Там само.
12. Косик В. Україна і Німеччина у Другій світовій війні / В. Косик.– Париж, Нью-Йорк, Львів : НТШ, 1993. – 659 с. – (пер. з фр.)
13. Держархів Хмельницької області, ф. Р-425, оп. 1, спр. 2, арк. 8.
14. Там само, спр. 15, арк. 26.
15. Коваль М.В. Україна в Другій світовій і Великій Вітчизняній війнах (1939 – 1945 рр.) / М.В. Коваль – К. : Альтернативи, 1999. – 336 с.

Summary

In a report the archived sources are analysed in which information is about the nazi of occupation mode in general neighbourhood „Volin'-Podillya”.

Keywords: archived funds, general neighbourhood „Volin'-Podillya”, gebitsokmisar, sources, collection of documentary mikrofotodokumentiv, education.

Ім'я, прізвище, по батькові	Тема виступу	Місце роботи	Посада	Наукова ступінь, звання	Домашня адреса, контактний тел., e-mail
Олійник Юрій Васильович	Нацистський окупаційний режим в генеральній окрузі „Волинь-Поділля” в документах архівних установ України	Державний архів Хмельницької області	Заступник начальника відділу інформації та використання документів	кандидат історичних наук	м. Хмельницький, вул. Грушевського,99 2900